

defa İrec Efşâr tarafından Tahran'da (1331 hş.) basılmıştır. İkincisi Muhammed b. Münevver b. Ebû Saîd'in (ö. 574-588/1178-1192 arası) *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd* adlı menâkıb-nâmesidir. Bu eseri de önce Jukovski (Petersburg 1899), daha sonra Ahmed-i Behmenyâr (Tahran 1313 hş.) ve üçüncü olarak da Zebîhullah Safâ (Tahran 1332 hş.) neşretmiştir. İkinci eser Arapça ve Fransızca'ya da çevrilmiştir (bk. ESRÂRÜ'T-TEVHİD).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ebû Ravh Lutfullah, *Hâlât ü Sühanân-ı Şeyh Ebû Sa'îd* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1331 hş.; Muhammed b. Münevver b. Ebû Saîd, *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1332 hş.; İbn Hazm, *el-Faṣl*, IV, 188; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb* (nşr. Ahmed Rabbânî), Lahor 1387/1977, s. 171-172; Aynü'l-kudât el-Hemedânî, *Temhîdât* (nşr. A. Useyrân), Tahran 1341 hş., s. 155, 211, 275, 350; Câmî, *Nefehât*, s. 300; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 339-348; Baklî, *Şerh-i Şaḥîyyât*, s. 44, 582; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Nicholson), Leiden 1905, I, 135, 179; II, 59, 135, 184, 205-207, 268, 322-337; Nûrû'l-ʿulûm (nşr. ve trc. V. E. Berthels), Leningrad 1929, s. 155-224; Bâharzî, *Evrâdü'l-aḥbâb*, Tahran 1340 hş., s. 84, 177, 206, 209, 213, 221, 256, 266; Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 360-361; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, XVII, 622; Müstevfî, *Târîḫ-i Güzide* (Nevâî), s. 784; Sübkî, *Ṭabaḳât*, Kahire 1950, IV, 10; V, 307-308; İbn Taḡrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 46; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, II, 310, 444; Münâvî, *el-Keḩākib*, II, 68; Browne, *LHP*, I, 371, 416, 437; II, 116-117, 157, 246, 261-269; Gulâm Server, *Hazînetü'l-aşfiyâ*, Naval Kishore 1312, s. 135; Goldziher, *Le Dogme et la loi de l'islam* (trc. Felix Arin), Paris 1920, s. 143; a.mlf., *el-ʿAkide ve's-şerʿa* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire 1959, s. 171; R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge 1921, s. 1-76; a.mlf., *İslâm Süfîleri* (trc. Mehmed Dağ v.dğr.), Ankara 1976, s. 76; Saîd-i Neffîsî, *Sühanân-ı Manzûm-ı Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr*, Tahran 1334 hş., s. 4, 6, 11, 22-35, 36; H. Ritter, *Das Meer der Seele*, Leiden 1955, bk. Fihrist; a.mlf., "Abû Sa'îd b. Abî'l-Khayr", *El²* (Fr.), I, 150-151; Safâ, *Edebiyyât*, I, 604; II, 974-981; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, II, 235; R. Gramlich, *Die Schiitischen Derwisch orden Persiens*, Wiesbaden 1965-76, I, 6, 8; II, tür.yer.; Şâfîî-yi Kedkenî, *Hânedân-ı Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr*, *Nâme-i Mînovî*, Tahran 1350 hş./1971; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 53, 166, 182; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 88, 116, 211, 235, 241-244, 433; C. E. Bosworth, *An Early Persian Sufi Shaykh Ebu Sa'id of Mayhana*, Toronto 1984, s. 6; Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Cüst ü cû der Taşavvuf-i İrân*, Tahran 1367 hş., s. 61-64; C. H. Yûsufî, "Ârifî ez Ḩorâsân", *Mecelle-i Danışkade-i Dânişgâh-i Meşhed*, sy. 5, Meşhed 1348 hş., s. 135-191; Terry Graham, "Abu Sa'id Abe'l-Khayr", *Sufi*, sy. 17, London 1993, s. 14-19; G. Böwering, "Abû Sa'îd Faẓlallah b. Abî'l-Kayr", *Elr*, I, 377-378.

TAHSİN YAZICI

EBÜ SAİD el-HÂDİMİ

(bk. HÂDİMİ, Ebû Said).

EBÜ SAİD el-HARRÂZ

(أبو سعيد الحارز)

Ebû Saîd Ahmed b. İsâ el-Harrâz
(ö. 277/890 [?])Fenâ ve bekâ nazariyesinin
kurucusu olarak bilinen mutasavvîf.

Bağdat'ta doğdu. Serî es-Sakatî, Bişr el-Hâfî ve Muhammed b. Mansûr et-Tûsî gibi süfîlerin öğrencisi oldu. Zünnûn el-Misrî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi ünlü süfîlerle sohbet etti. Bağdatlı ve Kûfeli süfîlerden faydalandı. Günümüze ulaşmayan *Kitâbü's-Sır* adlı risâlesindeki görüşlerinden dolayı Bağdat'ta tenkitlere uğrayınca Buhara'ya, oradan da Mekke'ye giderek bir süre bu şehirde ikamet ettikten sonra Mısır'a geçti. "Allah'la benim aramda perde yoktur" şeklindeki sözü tepkiyle karşılandığından Mısır'ı da terketmek zorunda kaldı (Herevî, s. 183). Daha sonra Basra'ya gitti. Kuşeyrî'ye göre 277'de (890), Sülemî'ye göre 279'da (892), Câmî'ye göre 286'da (899) vefat etti.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Harrâz'ı, "Süfîlerin önderi ve en fazla saygı görenidir" diye tanıtır (*Ṭabaḳât*, s. 228). Tasavvufun bütün meseleleri hakkında sağlam bilgilere ve derin tecrübelerle sahip olan Harrâz, kaynaklara göre "fenâ ve bekâ ilmi" hakkında ilk konuşan süfîdir. Bu noktaya işaret eden Hücvîrî (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 363), Harrâz'a bağlanıp onun yolundan giden ve bu sebeple Harrâziyân (Harrâziyye) adını alan bir süfî zümresinin varlığından bahseder. Harrâz'a göre "fenâ" insanın kulluk görevini ifa etmesi, fakat bunu görmemesidir. "Bekâ" ise kulun ilâhî tecellilerle bâkî olmasıdır. Bu makamdaki kul Allah'a o kadar yaklaşıp ki kendini unuttur. Ona, "Nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun?" şeklinde sorular sorulsa hep "Allah" diye cevap verir.

Hâce Abdullah-ı Herevî, Harrâz'ın eşsiz ve büyük bir süfî olduğunu belirttiikten sonra hiç kimsenin tevhid konusunu ondan daha iyi bilmediğini, tasavvuf yolunda hızlı gittiği için kendisine kimsenin yetişemediğini ifade eder ve, "Keşke biraz aksak olsaydı!" diyerek bekâ ve fenâ konusunda aşırılığa kaçtığını ima eder (*Ṭabaḳât*, s. 171). Harrâz fenâ konusunu tevhidle beraber düşünür; uya-

niş haliyle birlikte bulunan fenâ ile bekleyiş haliyle birlikte olan bekâyı en yüce hal sayar. Ona göre fenânın âlâmeti kişinin dünyaya ve âhirete yönelik zevklerinin, hatta bütününü beşerî benliğinin yok olmasıdır. Bu bakımdan kendi ruhî yükselişini şu veciz sözlerle özetlemiştir: "Nice zaman O'nu aradım, fakat kendimi buldum; şimdi ise kendimi arıyorum, fakat O'nu buluyorum" (Câmî, s. 74). Harrâz'a göre Allah zuhur edince kul yok olur, kul yok olunca Allah zuhur eder. Mâverâünnehir süfîleri, "Kişi benliğinden kurtulmadan O'nu bulamaz"; Iraklı süfîler ise, "Kişi O'nu bulmadan benliğinden kurtulamaz" derlerdi. Ebû Ali Siyâh'a göre her iki görüş de aynı anlama gelmekle beraber içlerinde Harrâz'ın da bulunduğu Iraklıların görüşü daha uygundur (Câmî, a.y.). Kul, Hakk'ı hem ilim hem mârifetle bulursa da mârifet yolu daha üstündür.

Harrâz tevhid konusundaki işaretleriyle Cüneyd-i Bağdâdî'ye, Allah-kul ilişkisine dair görüşleriyle de Hallâc-ı Mansûr'a tesir etmiştir. Nitekim Cüneyd, "Allah, Harrâz'ın sahip olduğu halin hakikatini bizden istemiş olsaydı mahvolurduk" diyerek onun mânevî makamının yüceliğine olan hayranlığını ifade etmiştir. Ebû Saîd el-Harrâz'ın, "Allah'ı zıtları bir araya getirerek tanıdım" sözünü Muhyiddin İbnü'l-Arabî kendi tasavvuf anlayışına göre yorumlamış ve bu yorum tenkitlere yol açmıştır (bk. Şeyh-i Mekkî, s. 46, 159-162).

Harrâz şer'î hükümlere titizlikle bağlı kalmanın gereğine inanırdı. "Zâhire aykırı düşen her gizli ilim (ilm-i bâtın) bâtıldır" sözü, kendisinden sonraki süfîlerin dillerinden düşürmedikleri bir vecize olmuştur. Bununla birlikte, "Mukarreb olanların günahı ebrârin sevabıdır"; "Âriflerin riyası müridlerin ihlâsından daha iyidir" gibi ifadelerle ortaya koyduğu görüşleri dolayısıyla tenkit edilmiştir. Harrâz hadis dinlemiş ve rivayet etmiş olmakla beraber güvenilir bir hadisçi sayılmamıştır.

Eserleri. 1. *Kitâbü's-Şıdk*. Bu risâlesi A. J. Arberry tarafından yayımlanmıştır (*Kitâb as-Sıdq: The Book of Truthfulness*, London 1937). Eseri Abdülhalim Mahmud da neşretmiştir (Kahire 1964). 2. *Kitâbü'l-Ferâğ*. Tasavvuf psikolojisi bakımından önemli olan eser P. Nwyia tarafından tahlil edilmiştir (bk. *Exegèse coranique*, s. 231-310). Harrâz'ın *Kitâbü'l-Hakâ'ik*, *Kitâbü'l-Keşf ve'l-beyân*, *Kitâbü's-Şifât*, *Kitâbü Mi'yâri't-taşavvuf* adlı

risâleleri Kastamonu Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Sezgin, I, 646). Bazı risâleleri de Kâsım es-Sâmîrî tarafından *Resâ'il fi't-taşavvuf* adıyla yayımlanmıştır (Bağdad 1967).

BİBLİYOGRAFYA:

Serrâc, *el-Lüma'*, bk. İndeks; Sülemî, *Tabakât*, s. 228; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 246; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 276; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 38; a.e. (Uludağ), s. 150; Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Jukovski), s. 180, 311; a.e. (Uludağ), s. 246, 363; Harevî, *Tabakât*, s. 159-184; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 65; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Sihâbî), II, 110-122; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 40 vd.; a.e. (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 477-483; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve*, II, 435; Baklî, *Şerh-i Şahtıyyât*, s. 179-185; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, III, 174, 200; a.mlf., *Fuşûş* (Afifî), s. 30, 77; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 220; Zehebî, *A'âmü'n-nübelâ*, XIII, 421; Safedî, *el-Vâfî*, VII, 275; İbnü'l-Mülâkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 40; Câmî, *Nefehât*, s. 73-76; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 92; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 190; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 192; Şeyh-i Mekki, *el-Câhibü'l-garbi fi halli müşkilâtı's-şeyh Muhyiddîn İbn 'Arabî*, Tahran 1364 hş. / 1405, s. 46, 159-162; L. Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris 1954, s. 300; Sezgin, *İAS*, I, 646; a.mlf., "Harrâz", *İA*, V/1, s. 300; S. Paul Nwyia, *Exegèse coranique et langage mystique*, Beyrut 1970, s. 231-310; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, II, 38; Ali Hasan Abde'l-Kader, *The Life Personality and Writings of al-Cunayd*, London 1976, s. 41; Schimmel, *Taşavvufun Boyutları*, s. 58; W. Madelung, "al-Kharrâz", *EI*² (İng.), IV, 1083-1084.

MEHMET DEMİRCİ

EBÜ SAİD el-HUDRİ

(أبو سعيد الخدري)

Ebû Saîd Sa'd
b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî
(ö. 74/693-94)

**Çok hadis rivayet eden
yedi sahâbiden biri.**

Medine'nin Hazrec kabilesinden olup daha çok künyesiyle tanınır. Hudrî nisbesini dedelerinden Hudre'ye nisbetle almıştır. Annesi Üneyse bint Ebû Hârise, Adî b. Neccâr oğullarından olup Resûl-i Ekrem'e biat eden hanımlardandır. Meşhur sahâbî Katâde b. Nu'mân onun anne bir kardeşidir. Ebû Saîd, Uhud Gazvesi'ne katılmak için Hz. Peygamber'in huzuruna çıktığı zaman on üç yaşındaydı. Babası Mâlik, gelişmiş olduğunu söyleyerek onun savaşa katılmasını istemesine rağmen Hz. Peygamber buna izin vermedi. Mâlik bu gazvede ailesine bir gelir bırakmadan şehid düşünce annesi Ebû Saîd'i yardım talep etmek üzere Hz. Peygamber'e gönderdi. Resûl-i

Ekrem ona, istemekten sakınan Allah'ın iffetli kılacağını, halktan bir şey beklemekten elinde olanla yetineni zengin edeceğini, sabretmek isteyene de sabır vereceğini söyledi. O günden sonra Ebû Saîd kimseden bir şey talep etmedi. Hz. Peygamber'le birlikte ilk defa Hendek Gazvesi'ne, daha sonra on iki gazveye katıldı. Bey'atürriydân'da bulundu; Resûl-i Ekrem'e biat eden sahâbiler arasında ilk sırada yer aldı.

Ebû Saîd, vefatından bir süre önce oğlu Abdurrahman'ı Cennetü'l-Bakî'a götürerek öldüğü zaman gömülmeyi istediği uzak bir köşeyi gösterdi; üzerine türbe yapılmamasını, arkasından yas tutulmamasını vasiyet etti. 74 (693-94) yılında Medine'de vefat etti ve istediği yere gömüldü. 63 (682-83), 64 (683-84) ve 65 (684-85) yıllarında öldüğüne dair rivayetler isabetli değildir. Diğer bazı sahâbiler gibi Ebû Saîd el-Hudrî'nin de İstanbul'da Kariye Camii yakınında bir makam-kabri bulunmaktadır. İstanbul'un kuşatılması sırasında şehid düştüğü ve buradaki türbede medfun olduğuna dair çeşitli eserlerde kaydedilen bilginin ise (Ünver, s. 23-24; *İst.A*, IX, 4857-4858) gerçeğe ilgisi yoktur.

Genç sahâbilerin en fakihi olarak bilinen Ebû Saîd el-Hudrî "imam" ve "Medine müftüsü" lakaplarıyla anılmış, pek çok ictihadı ve fetvası kaynaklarda yer almıştır. Rivayet ettiği 1170 hadis, 1000'den fazla hadis rivayet eden yedi sahâbî arasına girmiştir. Hz. Peygamber'in, hadislerin yazılmasını yasaklamasıyla ilgili en

yaygın ve sahih rivayet Ebû Saîd'den nakledilmiştir. Kendisinden hadis öğrenenlerden bazıları ezberledikleri hadisleri yazmak isteyince buna izin vermemiş, hadislerin Kur'an haline getirilmemesini söyleyerek onları ezberlemelerini tavsiye etmiştir. Ebû Saîd, Resûl-i Ekrem'den başka Hz. Ebû Bekir ve Ömer gibi önde gelen sahâbilerden hadis rivayet etmiş, kendisinden de Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik gibi sahâbiler, oğulları Âmir ve Abdurrahman, karısı Zeyneb bint Kâ'b b. Ucre ile Ebû Seleme b. Abdurrahman, İbn Ömer'in âzatlısı Nâfi', Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Yesâr, Saîd b. Cübeyr ve Hasan-ı Basrî gibi tanınmış tâbiiler rivayette bulunmuşlardır. Ebû Saîd el-Hudrî talebelerini, "Merhaba Resûlullah'ın bize vasiyet ettiği kimseleri!" diyerek karşılar. Hz. Peygamber'in, İslâmiyet'i öğrenmek üzere dünyanın dört bir yanından insanlارın geleceğini haber verdiğini ve ashaba onlara iyi davranmalarını tavsiye ettiğini söylerdi (Tirmizî, "İlim", 4).

Ebû Saîd'in, Bakî b. Mahled'in *el-Müsne'd*'inde mükerrerleriyle birlikte 1170, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd*'inde 955, *Şahtıhayn*'da 111 rivayeti bulunmaktadır. Bunlardan kırk üçü *Şahtı-i Buḥârî* ile *Şahtı-i Müslim*'de, on altısı sadece Buḥârî'nin, elli ikisi de sadece Müslim'in *el-Câmi'u's-şâḥih*'inde yer almaktadır. Onun rivayetleri, Hz. Peygamber ve ashap dönemine açıklık getiren söz ve yorumlar ihtiva etmesi bakımından dikkat çekicidir. Ebû Mûsâ el-Es'ârî, Halife Ömer'in kapısını üç defa çalıp cevap alamayınca geri dönmüş, niçin öyle yaptığını soran halifeye Hz. Peygamber'in böyle dediğini söylemişti. Kendisinin Resûl-i Ekrem'den böyle bir şey duymadığını belirten Hz. Ömer ondan iddiasının ispatını isteyince Ebû Mûsâ şahit olarak genç sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî'yi göstermişti. Muâviye b. Hakem'in bayram hutbesini bayram namazından önceye almasına karşı çıkan Ebû Saîd bunun sünnete uymadığını hatırlatmıştı. Aynı şekilde Dimaşk'ta Muâviye'nin huzuruna çıkarak beğenmediği tavırlarını tenkit etmiş, Hz. Peygamber'in, doğruyu bilen onı söylemekten geri durmaması hususundaki buyruğu üzerine bu uyarıyı yaptığını belirtmişti.

Ebû Saîd'in kendisinden öğüt isteyen birine şunları söylediği rivayet edilir: "Allah'tan kork, çünkü her işin başı Allah korkusudur. Cihada sarıl, çünkü cihad İslâm'ın ruhbanıyeti, dünya zevk ve lez-

Ebû Saîd el-Hudrî'nin türbesi ve hayatı hakkında bazı bilgiler ihtiva eden inşa kitabesi - Edirnekapı / İstanbul

